

درس دوازدهم

نهضت ملی شدن صنعت نفت

در درس گذشته با مذاکرات نفت شمال و فرجام آن آشنا شدید. در این درس با چگونگی وحدت میان آیت الله کاشانی و دکتر مصدق و تلاش های مردم ایران برای ملی شدن صنعت نفت و پیامدهای آن آشنا می شوید.

**قرارداد الحاقی به قرارداد ۱۹۳۳ چه قراردادی است ؟
و به چه نامی معروف است ؟**

زمینه های شکل گیری نهضت ملی شدن نفت ایران

دولت انگلستان که از محصول نفت ایران و سایر کشورهای خاورمیانه درآمد بسزایی کسب می کرد،^۱ نماینده خود «نویل گس» را در چند مرحله برای انجام مذاکرات نفت به ایران فرستاد. او سرانجام در سال ۱۳۲۸ پس از مذاکرات مفصل با گلشائیان وزیر دارایی، قرارداد الحاقی به قرارداد ۱۹۳۳^۲ ایران و انگلستان را که به قرارداد «گس - گلشائیان» معروف شد^۳، امضا کرد.

محمدساعده^۴ که قول داده بود قرارداد الحاقی را به تصویب برساند، در پایان دوره پانزدهم مجلس شورای ملی آن را به مجلس برد ولی بر خلاف تصور او، نمایندگان مجلس به لایحه مذکور رأی ندادند. این موضوع و همچنین آگاهی مردم از ماهیت استعماری قراردادهای قبلی زمینه را برای مخالفت های بعدی و تلاش برای ملی کردن صنعت نفت ایران فراهم کرد.^۵ **چه عواملی زمینه را برای ملی کردن صنعت نفت ایران فراهم کرد ؟**

جای خالی دولت ساعده به دلیل عدم تصویب قرارداد الحاقی استعفا کرد. دو ماه بعد از تشکیل دوره شانزدهم مجلس، علی منصور^۵ به نخست وزیر منصوب شد^۶ او مجدداً لایحه قرارداد الحاقی را به مجلس ارائه کرد.

جبهه ملی به رهبری چه کسی تأسیس شد ؟ هدف آن چه بود ؟

جبهه ملی به رهبری دکتر محمد مصدق که در سال ۱۳۲۸ ش تأسیس شد، در مجلس در اقلیت قرار داشت اما از محبوبیت برخوردار بود. این جبهه یک فراکسیون هشت نفره تشکیل داده بود که هدف آن مخالفت با قرارداد الحاقی «گس - گلشائیان» بود.

در همین زمان آیت الله کاشانی بعد از حدود یک سال تبعید در میان استقبال با شکوه مردم به ایران بازگشت و روح تازه‌ای به مبارزات ضد استعماری دمید.^۲ آیت الله کاشانی که از نفوذ و محبوبیت زیادی در میان مردم برخوردار بود، به حمایت از دکتر مصدق پرداخت. در نتیجه موجب پیوستن مردم و نیروهای مذهبی به مبارزات ضد استعماری شد.

حمایت آیت الله کاشانی از دکتر مصدق موجب چه شد ؟

سرانجام بار دیگر مجلس با پشتیبانی مردم از تصویب لایحه قرارداد الحاقی خودداری کرد. در نتیجه دولت منصور به طور غیر منتظره‌ای استعفا کرد و رزم آرا رئیس ستاد ارتش با تشکیل کابینه‌ای جدید به نخست‌وزیری رسید.^۲ پس از استعفای دولت منصور ، چه کسی به نخست‌وزیری رسید ؟

دولت رزم آرا مورد حمایت کدام کشورها بود؟ چه کسانی

دولت او را شبه کودتا نامیدند؟

دولت رزم آرا مانعی بر سر راه ملی شدن نفت ایران

با روی کار آمدن دولت رزم آرا که مورد حمایت انگلستان و آمریکا بود، اتحاد نیروهای مذهبی و ملی افزایش یافت. آیت الله کاشانی و جبهه ملی اعلامیه ای علیه نخست وزیر رزم آرا صادر کردند و تشکیل دولت او را شبه کودتا نامیدند.^۱ رزم آرا می دانست که اگر لایحه الحاقی در دستور کار مجلس قرار بگیرد و بار دیگر رد شود، این موضوع باعث حساسیت افکار عمومی و آگاهی فزاینده مردم نسبت به سیاست های استعماری دولت انگلستان در قبال مسائل نفتی ایران می شود.^۲

رزم آرا در مقابل ملی شدن صنعت نفت چه رفتاری در پیش گرفت؟
نمایندگان اقلیت مجلس طرح «ملی شدن صنعت نفت» را به مجلس ارائه کردند اما به دلیل کمبود

امضا، این طرح در مجلس طرح نشد. **رزم آرا برای جلوگیری از ملی شدن صنعت نفت ایران به طور محرمانه وارد مذاکره با انگلستان شد و پیشنهاد جدیدی به جای قرارداد الحاقی که متضمن منافع انگلستان بود،^۳ ارائه کرد.** علاوه بر این او با تحقیر روحیه ملی اعلام کرد که ایرانیان حتی قادر به اداره یک کارخانه سیمان نیستند و ملی کردن صنعت نفت ایران را بزرگ ترین خیانت برشمرد. **در پی گسترش اعتراض های مردمی علیه رزم آرا در تهران گردهمایی های متعددی برگزار شد (مردم در این تظاهرات خواستار ملی شدن صنعت نفت بودند اما قدرت سیاسی و نظامی رزم آرا و تعداد کم نمایندگان مدافع**

چرا اعتراضات مردمی علیه دولت رزم آرا در تهران بی نتیجه ماند؟
نهیضت ملی شدن نفت در مجلس، بسبب بی نتیجه ماندن این فعالیت ها شد (سرانجام خلیل طهماسبی مردم در این تظاهرات خواستار چه بودند؟)

از اعضای برجسته فدائیان اسلام رزم آرا را به قتل رساند.^۴ انگلستان که مهره قدرتمندی را در ایران از دست داده بود، کشته شدن رزم آرا را یک فاجعه توصیف کرد. بهای سهام شرکت نفت انگلستان به سرعت تنزل کرد. فردای آن روز یعنی در ۱۷ اسفندماه ۱۳۲۹ کمیسیون نفت مجلس پیشنهاد ملی کردن

نفت را تصویب کرد. **چه عواملی موجب شد کمیسیون نفت مجلس در ۱۷ اسفند**

۱۳۲۹ پیشنهاد ملی کردن نفت را تصویب کند؟

رزم آرا به دست چه کسی به قتل رسید؟
خلیل طهماسبی از اعضای فدائیان اسلام

طرح ملی شدن صنعت نفت ایران در چه تاریخی در مجلس تصویب و در کدام تاریخ تأیید و به امضای شاه رسید؟

تصویب ملی شدن صنعت نفت

(طرح ملی شدن صنعت نفت ایران در ۲۴ اسفند ماه ۱۳۲۹ در مجلس به تصویب رسید و ~~شاهنشاهی~~ و جشن راسر کشور را فرا گرفت و ۵ روز بعد در ۲۹ اسفند ماه مجلس سنا همان مصوبه را تأیید و شاه نیز آن را امضا کرد.) دولت انگلستان برای جلوگیری از به خطر افتادن منافعش در ایران شاه را تحت فشار قرار داد. آن دولت قصد داشت با انتصاب حسین علاء به نخست‌وزیری مانع از اجرای قانون ملی شدن نفت گردد. **حسین علاء که بود؟ انگلستان از نخست‌وزیر شدن حسین علاء چه هدفی را دنبال میکرد؟ او در این راستا چه کارهایی کرد؟** حسین علاء فردی بود که در ماجرای قرارداد ۱۹۳۳م/۱۳۱۲ش در زمان رضاشاه شرکت داشت و در کنار تقی‌زاده از عاقدین آن قرارداد تنگین بود.

علاء^۲ برای آرام کردن بحران و مناقشات نفتی در خوزستان و متعاقباً در سایر مناطق نفت خیز جنوب حکومت نظامی برقرار کرد. حسین علاء برای الغای قانون ملی شدن نفت تلاش زیادی کرد اما در برابر اراده مردم ناکام ماند و سرانجام به علت ناتوانی در حل بحران نفت استعفا داد.)

نخست‌وزیری مصدق

دکتر محمد مصدق، در اردیبهشت ماه ۱۳۳۰ مأمور تشکیل کابینه شد و مجلس‌های شورای ملی و سنا (طرح اجرای قانون ملی شدن صنعت نفت) را به تصویب رساندند. (مصدق با شرط تصویب ~~بی~~ طرح نخست‌وزیری را پذیرفت. طبق این طرح، دولت می‌بایست به خلع ید شرکت نفت ایران و انگلیس از نفت کشور می‌پرداخت؛ اساسنامه شرکت ملی نفت را تنظیم می‌کرد و نفت ایران را به مشتریان به نرخ عادلانه به فروش می‌رساند.) مصدق با چه شرطی نخست‌وزیری را پذیرفت؟ مفاد این شرط چه بود؟

مصدق در دور اول نخست وزیری خود چه اقداماتی انجام داد؟

و عکس العمل انگلیس در مقابل اقدامات او چه بود؟

در این دوره دولت با تقویت وحدت ملی، تلاش برای ملی شدن صنعت نفت را پی گرفت و هیئت خلع ید از شرکت نفت، اقدام های خود در مورد انتقال شرکت را آغاز کرد.

دولت انگلستان ضمن شکایت به دیوان دادگستری بین المللی لاهه^۱، تهدید کرد که «چهار هزار چتر باز و رزمناوهای خود را به مرز آبی ایران خواهد فرستاد». اما در نقطه مقابل، آیت الله کاشانی اظهار

داشت که «اعلام جهاد خواهد نمود».

با اقدام های دولت ایران در خلع ید از شرکت نفت ایران و انگلیس، کارشناسان خارجی شرکت به طور دسته جمعی استعفا کردند و تلاش دکتر مصدق برای راضی کردن آنان به ادامه کار، به جایی نرسید. به دنبال آن، دولت کوشید از کشورهای دیگر نظیر آمریکا و هلند^۲ کارشناس استخدام کند اما به دلیل اعمال نفوذ انگلیس، موفق به این کار نشد. به همین سبب، تولید نفت، تا حد رفع نیاز داخلی، کاهش

یافت. جز این، کشتی های نفتکش نیز، از بارگیری نفت ایران خودداری کردند. به این ترتیب در مرداد ۱۳۳۰، آخرین واحد پالایشگاه آبادان تعطیل شد.

با شکایت دولت انگلستان از ایران به شورای امنیت سازمان ملل متحد، دکتر مصدق، برای پاسخ گویی در مورد ملی کردن صنعت نفت و اخراج انگلیسی ها به نیویورک رفت. او اسنادی از دخالت دولت انگلستان در امور داخلی ایران را به سازمان ملل متحد عرضه کرد. در همین زمان دولت آمریکا طرح جدیدی درباره کشمکش ایران و انگلیس ارائه داد. شورای امنیت نیز، به مسکوت ماندن شکایت انگلیس رأی داد. در نتیجه رأی شورا به نفع ایران تمام شد.^۱

به علت قطع صادرات نفت و تحریم های اقتصادی و فشارهای دولت انگلستان، درآمد دولت به سرعت کاهش یافت و کشور دچار مشکلات شدید اقتصادی شد. در نتیجه دولت ناچار به فروش

اوراق قرضه شد^۲ چرا در دوره اول نخست وزیری دکتر مصدق، دولت ناچار به فروش اوراق قرضه شد؟